Vodičkovy rané komparatistické studie

Lenka Kusáková

Na počátku 30. let napsal Felix Vodička tři studie, v nichž aplikoval srovnávací metodu na česko-francouzský materiál. První z nich – *Jaroslav Vrchlický a Théodore de Banville. Srovnávací studie se zvláštním zřetelem k baladě u Vrchlického* – vznikla ve druhém roce Vodičkova studia (1929–30) v semináři prof. Miloslava Hýska. Druhá, s titulem *Březina a Baudelaire*, byla napsána zřejmě ke konci Vodičkových studií (1933) a konečně poslední – *Ohlas Bérangerovy poezie v české literatuře* – byla připravena jako disertace k obhájení titulu doktora filozofie roku 1935.

Komparatistická metoda, již Vodička použil ve jmenovaných studiích, byla v dané době metodou již značně rozpracovanou, s bohatou historií a literaturou. Komparatistika se ustavila jako speciální disciplína ve druhé polovině 19. století zejména zásluhou západoevropské pozitivistické vědy (H. M. Posner, F. Baldensperger, P. Hazard, J. Texte ad.), četné impulsy pak získala na přelomu 19. a 20. století od folkloristiky (zvláště od ruské školy A. N. Veselovského). Byla zaměřena k řešení problematiky geneze literárního díla. Shodné jevy, zjištěné cestou komparace, byly vysvětlovány jako vlivy a odtud se usuzovalo na původnost či odvozenost daného literárního díla.

Tento pozitivistický (genetický) směr komparatistiky byl jako základní literárněvědná metoda hojně pěstován také v českých zemích, a to prakticky až do 2. světové války. Uplatňoval se v různých literárněvědných oborech, zvláště v četných pracích slavistických spojených se jménem Jana Máchala, Franka Wollmana, Jiřího Horáka a dalších. Připomenout můžeme i práci bohemistickou, Máchalovu studii *O českém románu novodobém* (1902; druhé upravené vydání 1930), dokazující vliv německé literatury na obrozenskou beletristiku. Touto metodou byla ovlivněna také bádání romanistická (Josef Kopal, Prokop Miroslav Haškovec, Václav Tille ad.) či germanistická (Vojtěch Jirát, Otokar Fischer ad.). V době vzniku Vodičkových studií však byla pozitivistická komparatistická metoda také již kritizována. Kritika mířila zejména proti srovnávání a zjišťování vlivů tam, kde setkání recipienta

s cizím dílem nebylo možno prokázat. Upozorňovalo se na to, že převzetí určitého jevu není záležitostí mechanickou: přejímající autor si předlohu (nebo z předlohy) obvykle vybírá podle nějakého záměru. Odmítáno bylo jednostranné zaměření komparatistiky na „obsah" díla a žádalo se zohlednění formy (Frank Wollman). Nejzávažnější námitky se ale vztahovaly k samotnému cíli a smyslu srovnávací metody. Detailní analýzy, rozkládání díla na jednotlivé části a sledování jejich přejímání vedly sice ke shromáždění bohatého materiálu, ale dílo samo se jevilo jako pouhý souhrn disparátních prvků a jeho celistvost se ztrácela. Objevoval se požadavek nové metody, která by pomohla obrátit pozornost k dílu samému, která by pomohla pochopit je jako svébytnou estetickou hodnotu.

Felix Vodička studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letech 1928–33 historii, bohemistiku a slavistiku. Během studia měl příležitost seznámit se s různými vědeckými metodami. Na přednáškách Jana Jakubce a v semináři Miloslava Hýska, kde absolvoval šest semestrů, získal velmi důkladné pozitivistické školení, které spočívalo v solidním poznání a v respektování literárněhistorického materiálu. Vedle toho navštěvoval přednášky ze srovnávací literatury u Václava Tilleho a slavisty Jiřího Horáka a přednášky z francouzské literatury u F. X. Šaldy. To mu umožnilo seznámit se s komparativním přístupem v několika podobách. Vedle klasické genetické komparatistiky poznával na Šaldových přednáškách přístup intuitivní, užívající vcítění, odstup a nadhled, tedy přístup, který vedl spíše k typologickému uchopování souvislostí a k porozumění širším literárním kontextům. (U Šaldy si Vodička ozřejmoval také závažnost francouzského přínosu celé evropské literatuře a odtud patrně pramenila volba frankofonních témat jeho studií.) Třetím významným metodologickým zdrojem, s kterým Vodička přišel na univerzitě do styku, byly přednášky Jana Mukařovského v pátém a šestém semestru studia, obracející pozornost k dílu samému, zejména k jeho tvarové, stylové a estetické stránce.

Při pohledu na Vodičkovy rané komparatistické práce si uvědomujeme, že všechny zmíněné metodologické podněty, které poznal během svých studií, se v nich nějakým způsobem projevily, ba i šťastně propojily a tedy zúročily. Na první pohled upoutají Vodičkovy studie důrazem na metodologický základ, u mladého adepta vědy až překvapujícím. Vodička metodologický postup neustále připomíná a především samostatně rozvíjí, hledá své vlastní pojetí.

Studie jsou svou povahou srovnávací, ale komparativní metoda v nich není uplatňována mechanicky. Vodička se zde vyhraňuje nejen vůči tzv. vlivologii, ale proti genetickému směru v komparatistice vůbec. Odmítá zjišťo-

vání původu díla jako konečného badatelského cíle. Jeho práce si již nekladou otázku, jak dané dílo vzniklo, zda byl jeho vznik ovlivněn jiným dílem či nikoliv. Na několika místech opakuje, že cílem mu je pochopit dílo jako takové, zajímá ho dílo samo, respektive jako projev básnické individuality.

Nový přístup lze pozorovat již ve volbě badatelského tématu. Vodička volí témata závažná, schopná odhalovat relevantní skutečnosti o díle českých autorů nebo vypovídat o důležitých momentech českého literárního vývoje. Například porovnání Vrchlického s Théodorem Banvillem, jehož poetika byla českému básníkovi velmi blízká (zejména její inspirace uměním a formální virtuozita), umožnilo Vodičkovi stanovit jemná specifika Vrchlického poezie a zároveň poukázat na významný podíl francouzského parnasismu na udržování romantických tendencí v české literatuře na konci 19. století. Podobný efekt mělo srovnání poezie Březinovy a Baudelairovy. Kontrapozicí těchto vyhraněných básnických typů, poukazem ke styčným i rozdílným bodům se Vodičkovi podařilo vysvětlit Březinovo dílo zřetelněji a detailněji, nežli na základě jednostranné analýzy života a díla tohoto českého básníka. V případě třetí studie umožnilo sledování ohlasu Bérangerovy „chansony" v české literatuře 19. století představit specificky českou realizaci politické poezie (subjektivní, intimní a sentimentální tón u romantiků a májovců; patos a rétorika u ruchovců) a poukázat na zcela odlišné společenské, politické a literární podmínky pro tento žánr v českých zemích: absence velkoměstského publika, absence revoluční situace, specifické, ve své podstatě loajální postavení českého národa uvnitř rakouské monarchie, absence vhodného autora i literární tradice (česká poezie měla k dispozici jediný lidový útvar, jímž byla lidová píseň, v duchu romantismu však pojímaná jako nedotknutelná svátost) a podobně.

Ve všech třech studiích použil Vodička téhož postupu. Nejprve pečlivě zjišťuje, zda existovaly a jaké byly podmínky pro přijetí cizího díla. Sleduje tedy společenskou a politickou situaci, dosavadní literární tradici a to, zda český básník vůbec mohl francouzského autora znát. Využívá přitom vydané korespondence, článků v soudobém tisku, dobových překladů a dalšího materiálu. Tyto pasáže překvapují erudicí, znalostí, rozhledem po literárním kontextu, jakým mladý Vodička disponoval. Z tohoto hlediska byl ostatně oceněn už svými učiteli, pozitivistickými badateli Miloslavem Hýskem a Jiřím Horákem v posudku disertační práce o Bérangerovi (Štemberková 1994: 161, 162).

Důraz na dokládání tezí materiálem nebyl u Vodičky náhodný. Byl součástí jeho vědomého metodologického stanoviska. Svědčí o tom například partie ve studii o Vrchlickém a Banvillovi, v níž se Vodička ohrazuje proti

postupu Šaldovu, který se tímto tématem zabýval již před ním. Vodičkovi nevyhovuje Šaldův intuitivní přístup a jeho zjištění vztahu obou básníků nazývá „odhadem". Sám postupuje systematičtěji, vědečtěji, vychází z pečlivé analýzy díla a všechny teze dokládá konkrétními fakty. Na rozdíl od běžných pozitivisticky orientovaných prací však nekupí zbytečná fakta, nýbrž vybírá, co je pro daný problém podstatné. Dalo by se říci, že propojuje pozitivistické ocenění materiálu a šaldovský nadhled, orientaci k postižení nejdůležitějších vztahů a významů.

Jádrem Vodičkových studií je samotná analýza díla, zaměřená nejen na ideové souvislosti a tematické složky, jak to dělala genetická komparatistika, ale – a to výrazně – také na formu díla, stavbu strofy, verše, rýmu, metafor apod. O tom svědčí pozornost věnovaná Banvillovým a Vrchlického rondelům, sonetům, odelletám, baladám či Bérangerově chansoně. Tady se zjevně hlásí ke slovu školení Mukařovského.

Komparací pak zjišťuje Vodička „stopy" francouzského básníka v původním českém díle. Termínem „stopa" se tu výslovně distancuje od pozitivistického pojmu „vliv". Nejde mu totiž, jak již řečeno, o zjišťování původnosti či odvozenosti díla, ale o porozumění dílu samému. „Stopa" přitom znamená takový jev, který vzniká složitou asimilací přejatého prvku, asimilací, do níž se promítá jak básnická individualita přijímajícího díla, tak literární tradice. Ve studii o Vrchlickém a Banvillovi Vodička píše: „[...] kdybychom jen a jen přihlíželi k formálním a motivickým obdobám, nepřispěli bychom ještě ničím k vystižení básníkovy osobnosti, neboť vnější podnět a popud neurčují ještě básníkovu individualitu [...], jež je nutně určována nejen prvky jedinečnými, nýbrž i tradičními a historickými […]" (Vodička 1934: 111). Například erotická poezie Vrchlického, jak ukazuje Vodička, svou smyslností, anakreontskou hravostí a nezávazností, nezájmem o nitro člověka jeví zřetelnou souvislost s parnasistní poezií Banvillovou. Při bližším zkoumání ji s ní však nelze ztotožnit. Motiv ženy má u Vrchlického jiné, intimnější a individualizovanější tóny, vysvětlitelné jak literární tradicí (lyričnost, subjektivita české poezie), tak básníkovou osobní životní zkušeností. Ve studii o poezii Březinově a Baudelairově Vodička sleduje společný motiv zla, který Březina přejal od francouzského básníka společně s jeho zdrojem – schopenhauerovskou filozofií. Jemnou komparací motivu však odhaluje rozdíly v jeho chápání, dané odlišnou životní zkušeností i odlišným uměleckým záměrem obou autorů. Podle Vodičky se pesimismus Březinův oproti Baudelairovu zakládá na „neukojené vášni", na vnitřním osamocení, na apriorním přesvědčení o marnosti všech snah a tužeb po životním štěstí; je to pesimismus křesťanský, duchovní.

Vodičkovy rané komparatistické studie

Vodičkovo rané „komparatistické období" mělo své pokračování v letech čtyřicátých. Během okupace publikoval statečnou studii *Západní orientace v nové české literatuře* (1940), poukazující na souvislost domácí tvorby se západoevropskou literaturou. Ve stejné době vznikaly také jeho *Počátky krásné prózy novočeské* (tiskem 1948), které však již odrážejí další vývoj v chápání srovnávací metody. Jsou obeznámeny s Tieghemovou metodou „generální" literatury (*La Littérature comparée*, 1931), která oproti genetickému zkoumání bilaterálních vztahů mezi díly a literaturami obrací pozornost k souvislostem zasahujícím větší literární celky, šířícím se paprskovitě z určitého ohniska či vzniklým simultánně bez vlivu, různými módami apod. Pozornost je směrována nikoliv k jednotlivým motivům, ale k obecnějším literárním jevům, např. uměleckým směrům, tématům či žánrům. V *Počátcích krásné prózy novočeské*, knize primárně postavené na aplikaci strukturalistické metody na vývojové téma, se Vodička s pomocí nově chápané komparatistiky úspěšně pokusil vysvobodit literaturu národního obrození z pozitivisty zdůrazňovaného německého vlivu a na základě zjištěných analogií ji zapojit do širšího evropského literárního kontextu – preromantismu.

LITERATURA

HRABÁK, Jaroslav
1976 *Literární komparatistika* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

KOLEKTIV ÚČSL ČSAV, red. Štěpán Vlašín
1984 *Slovník literární teorie* (Praha: Československý spisovatel)

ŠTEMBERKOVÁ, Marie
1994 „F. Vodička – student a profesor Univerzity Karlovy", *Česká literatura 42*, č. 2, s. 155–162

VODIČKA, Felix
1933 „Březina a Baudelaire", *Časopis národního muzea 107*, řada duchovědná, s. 86–104
1934 „Jaroslav Vrchlický a Théodore de Banville. Srovnávací studie se zvláštním zřetelem k baladě u Vrchlického", in: *Sborník Společnosti Jaroslava Vrchlického 1932–34* (Praha: nákladem Společnosti), s. 84–112
1935 „Ohlas Bérangerovy poezie v české literatuře", *Listy filologické 62*, s. 301–366

1940 „Západní orientace v nové české literatuře“, in: *Strážce tradice. A. Novákovi na památku* (Praha: F. Borový), s. 197–204
1948 *Počátky krásné prózy novočeské* (Praha: Melantrich)

WOLLMAN, Slavomír
1974 „Generální literatura a literatura srovnávací“, in: *Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných termínů,* red. V. Svatoň (Praha: ÚČSL ČSAV), s. 49–86

ZUSAMMENFASSUNG

In dem vorliegenden Beitrag wird die komparative Methode rekonstruiert, die in drei frühen, der tschechisch-französischen literarischen Problematik gewidmeten Studien von Felix Vodička (J. Vrchlický und Th. de Banville. Eine vergleichende Studie mit einer besonderen Rücksicht zur Ballade bei Vrchlický, 1934; Březina und Baudelaire, 1933; Die Resonanz von Bérangers Dichtung in der tschechischen Literatur, 1935) verwendet wurde. Im ersten Teil wird auf ihre Quellen (Positivismus, vergleichende Methode von F. X. Šalda und Strukturalismus von J. Mukařovský) hingewiesen, dann werden die spezifischen Züge von Vodičkas vergleichender Methode definiert: die Betonung des literarischen Kontextes, die ausführliche Analyse der Texte (einschließlich ihrer Form) und – zum Unterschied von der positivistischen, auf die Genese des literarischen Werkes ausgerichteten vergleichenden Methode – die neue Orientierung auf die Interpretation des Werkes selbst, bzw. auf die Interpretation der dichterischen Individualität.